

УДК 37.017.92

АРХАЇЧНИЙ ПЕРІОД ПЕДАГОГІКИ: ТВОРИ ГОМЕРА ТА ГЕСІОДА, ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ВИХОВАННЯ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сай І.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена архаїчному періоду давньогрецької педагогіки. У ній детально проаналізовано твори Гомера («Іліаду» та «Одіссею») та Гесіода («Роботи та дні») та описано головні принципи виховання дітей та молоді у тогочасному суспільстві. Зроблено висновок про те, що незважаючи на той факт, що дані поеми були створені в одну історичну епоху, педагогічні ідеали, змальовані в них, значно відрізняються. Стаття містить оригінальні цитати із давньогрецьких джерел.

Ключові слова: історія педагогіки, період архаїки, Гомер, Гесіод, гомерівське виховання, дидактичний епос.

Постановка проблеми. Незважаючи на той факт, що період античності у давній Греції неодноразово досліджувався різними сферами світової науки, такими, як історія, культура, мовознавство, техніка, астрономія та інші, ґрунтовних праць, пов'язаних із історією античної педагогіки існує не так і багато, а у вітчизняній педагогіці вони майже взагалі відсутні. Такий стан речей зумовлює актуальність даного дослідження, адже зацікавленість даною темою не вщухає і в наші дні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які присвятили себе вивченню періоду античності та дослідженню давньогрецької педагогіки зокрема, слід згадати В. Йегера (W. Jaeger) [9], А.-І. Марру (А.-І. Marrou) [12], Г. Жураковського [6], Є. Іванова [8], М. Мазалову [11], Т. Уракову [11], М. Лаптеву [10] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у відсутності комплексного аналізу вищезгаданих творів у вітчизняній педагогіці.

Метою даного дослідження є розширення та поглиблення знань про архаїчний період давньогрецької педагогіки на основі аналізу творів Гомера та Гесіода.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епоха Античності, яка тривала із IX ст. до н.е. (або, як вважають деякі вчені, наприклад Є. Іванов, з VIII ст. до н.е. [8]) по V ст. н.е., беззаперечно вважається невичерпним культурно-ідейним джерелом для багатьох наступних цивілізацій, заклавши міцний фундамент у розвиток філософської та педагогічної думки. Традиційна періодизація виділяє у ній три основні періоди:

- архаїчний або давньогрецький (з IX ст. до н.е. по VIII ст. до н.е.);
- період розквіту Еллади або новогрецький (з VII ст. до н.е. по IV ст. до н.е.);
- елліністичний період (з III ст. до н.е. по I ст. до н.е.) [11].

У даній праці ми детально зупинимося на першому із перелічених періодів, а саме – на архаїчному. У той час ще не існувало шкільних форм навчання, однак суспільство вже приділяло значну увагу до процесу виховання та навчання зростаючого покоління. Розпочнемо наше дослідження із творчості Гомера (давньогрец. *ὁ Ὅμηρος*), адже, як влучно зазначає А.-І. Марру «Саме від Гомера повинна вирушати наша іс-

торія – адже саме від Гомера починається безперервна сьогодні традиція грецької культури. Його свідчення – найдревніший документ, у якому є сенс шукати свідчення про архаїчну освіту» [12, с. 20].

Із таким твердженням важко не погодитися, адже Гомерівські поеми й справді надають нам різноманітну інформацію про виховання та духовні ідеали тогочасного суспільства, адже незважаючи на те, що вони базуються на міфологічних подіях, життя, побут та звичаї у них описані надзвичайно правдоподібно. Так, скажімо, Гомер лише кількома словами згадує про класичний міфологічний образ вихователя та наставника кентавра Хірона (давньогрец. *ὁ Χείρων, σνος*), знавця медичного мистецтва, музики та пророцтв, який виховав Асклепія та Ахілла (наприклад, у IV пісні «Іліади»: «*τά οἱ ποτε πατρί φίλα φρονέων πόρε Χείρων*» (4, 219) [17] «як зичливий Хірон колись научив його батька» [4, ст. 77]), однак більш детально розповідає нам про зустріч та розмову Фенікса (давньогрец. *ὁ Φοῖνιξ*) та Ахілла, у якій ми дізнаємося про виховання останнього. Фенікс прибуває до свого бувшого вихованця з метою полегшити посольство Одиссея та Аякса, і щоб надати своєму проханню більшої значущості, вважає за необхідне нагадати Ахіллу свою історію. Із неї ми дізнаємося про те, що Ахілл був відданий на виховання Феніксу ще малесеньким хлопчиком:

«*καί σε τοσοῦτον ἔθηκα θεοῖς ἐπιείκελ' Ἀχιλλεῦ*» (9, 485) [17]

«Виховав там і тебе я, о богорівний Ахілле» [4, с. 152];

«*πρὶν γ' ὅτε δῆ σ' ἐπ' ἐμοῖσιν ἐγὼ γούνεσσι καθίσσας ὄψον τ' ἄσαιμι προτάμων καὶ οἶνον ἐπισχών. πολλάκι μοι κατέδενσας ἐπὶ στήθεσσι χιτῶνα οἶνον ἀποβλύζων ἐν νηπιέῃ ἀλεγεινῇ. ὥς ἐπὶ σοὶ μάλα πολλὰ πάθον καὶ πολλὰ μόγησα*» (9, 488-492) [17]

«Поки тебе не візьму на коліна, й, нарізавши м'яса,

Не нагодую, й до уст я не притулю тобі келих. Часом, бувало, хітон ти на грудях мені заплямуєш,

Бризнувши трохи вином, через милу незграбність дитячу.

Отже, багато про тебе я дбав і трудився багато» [4, с. 153].

Однак, виховний процес Фенікса не обмеж-

ився лише дитячим віком Ахілла, адже Пелей відсилав його у ролі синового наставника навіть у військовий похід:

«ἔκ Φθίης Ἀγαμέμνονι πέμπε
νήπιον οὐ ποῦ εἰδὸθ' ὁμοῖον πολέμοιο
οὐδ' ἀγορέων, ἵνα τ' ἄνδρες ἀριπρεπέες τελέθουσι.
τοῦνεκά με προέηκε διδασκόμεναι τάδε πάντα,
μύθων τε ρητῆρ' ἔμεναι πρῆκτῆρά τε ἔργων.» (9, 438-443) [17]

«...Послав мене з Фтії Пелей ...

Разом з тобою, у стан до Атріда тебе виряджавши

Юним, не звиклим до воєн, де слави мужі набувають.

Тим-то послав мене він, щоб всього тебе міг я навчити –

В слові проречистим бути і в ділі поборником ревним» [4, с. 151-152].

На думку А.-І. Марру, слова «Μύθων τε ρητῆρ' ἔμεναι, πρῆκτῆρά τε ἔργων» («в слові проречистим бути і в ділі поборником ревним») [12, с. 26] стали своєрідною подвійною формулою, яка виражала тогочасний ідеал юнака чи мужа, який повинен бути як вправним воїном, так і красномовним оратором.

Схожі настанови Гомер вкладає і до вуст богині Афіни, яка під виглядом Мента (давньогрец. ὁ Μέντης) та Ментора (давньогрец. ὁ Μέντωρ) дає настанови Телемаху. Такі повчальні бесіди віднаходимо в «Одіссеї»:

«εἰ δ' ἄγε νῦν ζῶντι καὶ ἐμῶν ἐμπάζεο μύθων» (1, 271) [18]

«Отже, послухай тепер і візьми ці слова до уваги» [5, с. 43];

«σοὶ δ' αὐτῷ πικρῶς ὑποθήσομαι, αἶ κε πίθηαι» (1, 279) [18]

«Дам і тобі я пораду розумну, її ти послухай» [5, с. 43].

«ἄλκιμος ἔσσι', ἵνα τίς σε καὶ ὀπιγόντων ἐν εἴπῃ.» (1, 302) [18]

«Будь же відважний, щоб доброї слави в потомках набути» [5, с. 44].

«Τηλέμαχ', οὐδ' ὀπίθεν κακὸς ἔσσει οὐδ' ἀνοήμων,
εἰ δὴ τοι σοῦ πατρὸς ἐνέστακται μένος ἦν,
οἷος κείνος ἦν τελέσαι ἔργον τε ἔπος τε» (2, 270-272)

[18]

«Ні слабодухим, ані нерозумним не будь, Телемаху,

Силу й відвагу міцну від батька свого перейнявши, –

Те, чим всього досягав і ділом він завжди, і словом» [5, с. 60].

Таким чином, шляхом аналізу Гомерівських «Іліади» та «Одіссеї», ми отримуємо певний алгоритм виховання того часу: юнаки виховувалися, наслідуючи приклад та дослухаючись до порад старшого наставника. Однак, слід зазначити, що раннім вихованням дітей та доглядом за ними могли й займатися жінки: скажімо, в Одіссеї згадується Телемахова няня («ἢ οἱ ἄμ' αἰθομένας δαΐδας φέρε, καὶ ἐ μάλιστα δμῶων φιλέεσκε, καὶ ἔτρεφε τυτθὸν ἑόντα» (1, 334-335) [18] «Телемаха ж любила, більше, ніж інші служниці, бо змалку його доглядала» [5, с. 48-49]), а в «Іліаді» годувальниця сина Гектора та Андромахи (давньогрец. ἡ τιθήνη): «ἄψ δ' ὁ πάϊς πρὸς κόλπον ἐϋζώνοιο τιθήνης ἐκλίνθη» (6, с. 467-468) [17] «та до грудей годівниці, убраної гарно, припало з криком дитя» [4, с. 116])

Слід відзначити і той факт, що Гомер не лише зафіксував особливості навчання та виховання архаїчного періоду педагогіки, але й згодом сам став «вихователем Греції» (την Ελλάδα πελαίτευκεν) зі слів Платона: його твори читали, перекладали, вивчали напам'ять та декламували, а в добу Середньовіччя навіть побутував термін *ομηρική παιδεία* – гомерівська освіта (виховання) [12, с. 28-29].

Значного впливу гомерівської творчості зазнав і беотійський поет Гесіод (ὁ Ἡσίοδος [2, с. 592]), якого більшість дослідників вважають молодшим сучасником Гомера, а також найголовнішим представником так званого «дидактичного» чи настановчого, повчального епосу (від давньогрец. διδάσκω – вчити, навчати [2, с. 323]). Появу такого літературного жанру із чітко вираженим навчальним характером пов'язують із економічними змінами кінця VIII та початку VII ст. до н.е., які призвели до появи грецьких міст-держав, формування нових понять та занепаду патріархальних традицій [14, с. 113]. Зміст творів даного напрямку став відповідати потребам тогочасного суспільства, у якому почало кардинально змінюватися уявлення про фізичну працю: із чогось ганебного вона почала перетворюватися на невід'ємну складову частину процесу виховання та становлення людини, як особистості.

До наших днів дійшли лише уривки із двох поем Гесіода, однак правдиву педагогічну цінність має лише одна із них, а саме «Роботи та дні» (давньогрец. *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*). Дана поема базується на автобіографічних подіях і знайомить нас із життям свого автора та його брата Перса. З точки зору структури поема складається із двох основних частин (або ж, як вважають деякі дослідники, із трьох), перша з яких розповідає про поділ спадщини братами та підкуп Персом суддів на свою користь, а в іншій йдеться про особливості землеробства у давній Греції. У першій частині автор неодноразово звертається до свого брата, намагаючись змусити його дослухатися до порад та голосу правди, будучи переконаним, що щастя дарується лише тим, хто її усвідомлює та плакає:

«ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐπήτυμα μωθσαίμην» (10) [16]

«Я ж тобі, Персе, лиш чистую правду сказати бажаю» [13, с. 103]

«ὦ Πέρση, σὺ δ' ἄκουε δίκης, μηδ' ὄβρινον ὄφελλε» (213) [16]

«Персе, ти гордоців бійся і слухайся голосу правди!» [13, с. 103]

«τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων...
ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἢ πολλὸν ἀρίστη
γίγνεται: εἰ γὰρ τίς κ' ἐθέλη τὰ δίκαι' ἀγορεύσει
γινώσκων, τῷ μὲν τ' ὄλβον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς» (276, 279-281) [16]

«Цей-бо закон для людей встановив олімпієць Кроніон...

А чоловікові правду він дав, найкоштовніше благо.

Хто, усвідомивши правду, її привселюдно шанує,

Щастя тому дає Зевс, що далеко сягає очима» [1, с. 121]

Гесіод зневажає насильство, відсутність справедливості та зло, натомість возвеличуючи доброту людини та її вміння дослухатися до

порад. Він схвалює схильність та прагнення до праці та з презирством ставиться до ледарів та нероб, змальовуючи їм на противагу образ наполегливого працівника. На думку автора

«ἔξ ἔργων δ' ἄνδρες πολύμηλοι τ' ἀφνειοί τε» (308) [16]

«Все нам робота дає – і великі отари й багатство...» [1, с. 121]

«ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος» (311) [16]

«Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне» (1, 122)

Гесіод радить братові уникати типових помилок: не зазіхати на чуже багатство, не знущатися із немічних, шанувати своїх батьків та старість загалом, і шануючи тогочасний звичай, не забувати приносити жертви богам.

Тему основної частини, викладеної у 382-764 рядках поеми, можна коротко описати частиною її назви – «Роботи». У ній автор знайомить нас із видами робіт, які доводиться виконувати землеробу впродовж чотирьох пір року, тобто так званим календарем робіт. Однак, слід зауважити, що він не завжди дотримується хронологічного порядку: скажімо, почавши свою оповідь із весняної оранки земель («коли вперше ти крик журавлиний почувеш» (448) [1, с. 122]), переходить до опису робіт, якими, на його думку, слід займатися восени («коли сиплется листя з дерев»). Особливу увагу Гесіод приділяє і зимовому періоду, адже він, а особливо місяць січень, є надзвичайно важким:

«ἀλλ' ὑπαλείψασθαι: μείζ γὰρ χαλεπώτατος οὗτος, χειμέριος, χαλεπὸς πρόβάτοις, χαλεπὸς δ' ἀνθρώποις.» (557-558) [16]

«Май остерогу раз в раз, бо той місяць найтяжчий за цілу

Зиму; тяжкий для людей він, тяжкий для дрібної худоби.» (1, 125)

Цікавим є й той факт, що у своїх повчаннях автор наголошує на необхідності завчасного планування.

Чималу увагу приділяє Гесіод й висвітленню основних засад створення молодої сім'ї. Автор радить підходити до такого життєвого етапу свідомо та виважено: на його думку, у чоловіка на цей момент повинна бути певна матеріальна

стабільність у вигляді власної земельної ділянки та житла. Окрім того, він радить обирати у дружини ту, що «до тебе живе що найближче» (700) [1, с. 26], попередньо дізнавшись про її вдачу («Добре раніш розпитай, не сміялись сусіди щоб з тебе» (701) [1, с. 126]).

Завершальні рядки поеми (із 765 по 828) присвячені опису днів сприятливих та несприятливих для тої чи іншої роботи чи починання.

Як і Гомерівські поеми, Гесіодова поема «Роботи та дні» стала надзвичайно популярною у давні час і була одним із найосновніших творів, які вивчалися учнями у давньогрецьких школах. Правдивість та простота життєвих правил, викладених у ній, не викликала сумнівів у тогочасного суспільства, і вона стала своєрідним порадиником, до якого зверталися як з приводу землеробських, так із приводу інших життєвих питань та ситуацій.

Висновки та пропозиції. Значення творів Гомера та Гесіода у якості джерел для відображення ідей виховання давньогрецького суспільства архаїчного періоду важко перебільшити, адже вони є єдиними письмовими пам'ятками даної доби, які дійшли до наших днів майже у повному обсязі. Картина суспільства та його виховних ідей, відображених у поемах, хоч інколи й видається дещо ідеалізованою чи примітивною у певних аспектах, видається нам цілком реалістичною. Варто зазначити й той факт, що незважаючи на те, що Гесіода вважають своєрідним спадкоємцем Гомерівського стилю викладу, педагогічні ідеали, змальовані даними поетами, значно різняться: в той час, як Гомер чітко дає зрозуміти, що витоки будь-якої освіти полягають у формуванні ідеалу людини аристократичного взірця (воїна та героя), Гесіод дотримується думки, що основним чинником у формуванні людської особистості є звичайна повсякденна праця.

Зважаючи на той факт, що дослідження античної педагогічної думки та її впливу на подальше формування та розвиток освіти у вітчизняній педагогіці практично відсутні, вважаємо за доцільне провести дослідження й інших постатей античної доби та, зокрема, проаналізувати їхній вплив на формування світової та вітчизняної педагогіки.

Список літератури:

1. Антична література: Хрестоматія / Упорядник О. І. Білецький. 2-ге вид. – К.: Радянська школа, 1968. – 612 с.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь (препринт V-го издания 1899 г.). – М.: 1991. – 1371 с.
3. Гесіод. Роботи і дні / Переклад В. Свідзинського. Золоте руно. З античної поезії: Збірка. – К.: Веселка, 1985. – 156 с.
4. Гомер. Іліада / пер. із старогрецької Б. Тена; передмова і примітки А. Білецького; іл. О. С. Юхтмана; худож.-оформлювач Г. В. Кісель. – Харків: Фоліо, 2013. – 414 с.
5. Гомер. Одиссея / Пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Бориса Тена; Передмова К. С. Забарилка; Худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. – Харків: Фоліо, 2008. – 574 с. (Б-ка світ. л-ри)
6. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство наркомпроса РСФСР, 1940. – 470 с.
7. Золоте руно. З античної поезії: Збірка. Для серед. і ст. шк. віку / [Упоряд., передм., біогр. довідки та словн. імен, геогр. назв А.О. Білецького]; Худож. оформл. І. В. Коптілова. – К.: Веселка, 1985. – 156 с.
8. Иванов Е. В. История образования и педагогической мысли: Учебно-методические рекомендации к семинарским занятиям. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. – 52 с.
9. Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека. Т. 1 (Продолжение) Перевод с немецкого А. И. Любжина М., Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2001. – 393 с.
10. Лаптева М. Ю. У истоков древнегреческой цивилизации. Иония XI-VI вв. до н. э. Издательство: Гуманитарная Академия, 2009. – 512 с.
11. Мазалова М. А., Уракова Т. В. История педагогики и образования: Пособие для сдачи экзамена. – М.: Высшее образование, 2006. – 192 с.

12. Марру А.-И. История воспитания в античности (Греция). Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1998. – 423 с.
13. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література. Підручник. – К.: Либідь, 2001. – 718 с.
14. Радциг С. И. История древнегреческой литературы. Учеб. для филолог. фак. ун-тов. Изд. 4, испр. М., «Высш. школа», 1977. – 551 с.
15. Arthurus Ludwich. Homeri Carmina. Recensuit et selecta lectionis varietate instruit. Pars Prior. Pias. V. I, MDCCCIII // Reprinted photographically by the permission of B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leipzig // 'Εκδόσει Δημ. Ν. Παδῆμα
16. Hesiod, Works and Days [Электронный ресурс] – режим доступу. – URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0131>
17. Homer, Iliad [Электронный ресурс] – режим доступу. – URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0133%3Abook%3D4%3Acard%3D183>
18. Homer, Odyssey [Электронный ресурс] – режим доступу. – URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0135%3Abook%3D1%3Acard%3D1>

Сай И.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

АРХАИЧЕСКИЙ ПЕРИОД ПЕДАГОГИКИ: ПРОИЗВЕДЕНИЯ ГОМЕРА И ГЕСИОДА, КАК ОТРАЖЕНИЕ ИДЕЙ ВОСПИТАНИЯ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Статья посвящена архаическому периоду древнегреческой педагогики. В ней детально проанализировано работы Гомера («Илиаду» и «Одиссею») и Гесиода («Работы и дни») и описаны главные принципы воспитания детей и молодежи в обществе того времени. Сделан вывод о том, что хотя данные поэмы были созданы во время одной исторической эпохи, педагогические идеи изложенные в них сильно различаются. Статья содержит оригинальные цитаты из древнегреческих источников.

Ключевые слова: история педагогики, период архаики, Гомер, Гесиод, гомеровское воспитание, дидактический эпос.

Say I.V.

Lviv National Polytechnic University

ARCHAIC PERIOD OF PEDAGOGY: WORKS OF HOMER AND HESIOD AS REFLECTION OF PEDAGOGIC IDEAS IN ANCIENT GREEK SOCIETY

Summary

The article is devoted to the archaic period of ancient pedagogy. It comprises thorough analysis of Homer's and Hesiod's works ('Iliad', 'Odyssey' and 'Works and Days' respectively) and description of the main principles used in children and youth upbringing in the society of that time. The conclusion made in it states that despite the fact of being works of the same historic era, pedagogic ideas described in them vary a lot. The article comprises original quotations from ancient Greek sources.

Keywords: history of pedagogy, archaic period, Homer, Hesiod, Homeric upbringing, didactic poetry.